

DE EKONOMISCHE POLITIEK VAN DE JAREN DERTIG

Frans Becker

Geert Jan van Oenen

In de reeks door de SUN verzorgde reprints heeft de sociaal-ekonomische geschiedschrijving van Nederland, zo lijkt het, een vaste plaats veroverd. Gelukkig, want goede nieuwe uitgaven op dit gebied zijn nog steeds zeldzaam. De SUN heeft zich tot nu toe gericht op de heruitgave van een aantal basisteksten die niet alleen voor specialisten maar ook voor een breder geïnteresseerd publiek van belang en leesbaar zijn. Na de reprint van het klassieke *Kapitaal en Arbeid in Nederland* van Henriëtte Roland Holst volgde de heruitgave van J.A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914*, een voor de kennis van het industrialisatieproces in Nederland onmisbaar boek. Deze serie wordt nu voortgezet met het werk van F.A.G. Keesing, *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939* (SUN-reprint 28, Nijmegen 1978). Deze heruitgave kan niet alleen een stimulans betekenen voor een hernieuwde discussie over de ekonomische en politieke ontwikkeling in het interbellum, maar tevens een aanzet zijn tot verdieping van de inzichten in de huidige krisis en de reakties van politici en de overheid daarop.

Het boek van Keesing is voor diegenen die zich met de ekonomische geschiedenis van Nederland in de 20ste eeuw hebben beziggehouden geen onbekend werk. Het werd voor het eerst in 1947 gepubliceerd in een afzonderlijke band in de serie *De Nederlandse Volkshuishouding tussen de twee wereldoorlogen* van uitgeverij Het Spectrum. Deze serie werd in 1952 in een verzameluitgave van drie delen op de markt gebracht, waarin naast het werk van Keesing nog interessante bijdragen van onder meer F.J.H.M. van der Ven over de ekonomische en sociale opvattingen in het interbellum, P.A. Blaisse over de handelspolitiek en A. de Graaff over de industrie waren opgenomen. Deze serie, en wel in het bijzonder Keesing's aandeel daarin, is tot nu toe steeds de basis geweest waarop latere (ekonomisch-)historici bij hun beschrijving van het interbellum hebben voortgebouwd.

Auteurs als I.J. Brugmans (*Paardenkracht en Mensenmacht*), J. Beishuizen/E. Werkman (*De magere jaren*), L. de Jong (*Het Voorspel*) en Joh. de Vries (*De Nederlandse ekonomie tijdens de 20ste eeuw*) leunen allemaal zwaar op Keesings werk. Aan diens visie op krisis en ekonomische

overheidspolitiek in de jaren dertig hebben zij in wezen niets toegevoegd. *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939* is nog steeds het meest omvattende overzichtswerk op dit terrein en daarom alleszins een heruitgave waard.

Keesing geeft in zijn boek een chronologisch overzicht van conjunctuur en economisch beleid, verdeeld in drie periodes: de periode 1918-1925, 1925-1933 en 1933-1939, een indeling die aansluit bij de 'omschakeling van vrijheid naar gebondenheid' (p.5) in het economisch leven. Zijn pretentie is overigens bescheiden: hij wil voor wat betreft de hoofdlijnen niet veel meer geven dan een beschrijving van de conjuncturele ontwikkelingen. Een analyse van de samenhang en het verband daarin bleek slechts op sommige onderdelen mogelijk. Deze bescheidenheid werd hem ingegeven door de grote problemen die aan een dergelijke onderneming kleven: in de eerste plaats is de Nederlandse conjunctuurbeweging sterk afhankelijk van de internationale conjuncturele ontwikkeling, die natuurlijk maar gedeeltelijk in de beschouwing kan worden betrokken zonder het onderzoek al te uitgebreid te laten worden. In de tweede plaats ontbreken tal van cijfers, die voor een diepgaande analyse van het conjunctuurverloop noodzakelijk zijn. Voor de periode tot 1939 is het toegankelijke statistische materiaal onvoldoende en onvolledig. Vooral de gegevens over wat zich binnen de onderneming afspeelt schieten tekort: 'Het verloop van de rentabiliteit en van de bedrijfsbezetting, de vorming van en de intering op reserves, de kostprijsontwikkeling en de verhouding tussen kostprijzen en opbrengstprijzen, de betekenis van financiële reorganisaties en vele andere aspecten der bedrijfsvoering, het zijn alle factoren waaromtrent in details uiterst weinig vaststaat' (p.302). Een derde probleem doet zich voor wanneer de verschillende conjunctuursymptomen niet alle in dezelfde richting wijzen: het is dan de vraag aan welke symptomen de grootste betekenis moet worden gehecht. Ondanks deze problemen is Keesing er in geslaagd een helder overzicht te geven van het conjunctuurverloop in termen van produktie, invoer, uitvoer, prijzen, lonen, aandelenkoersen, bedrijfswinsten, emissies, balansgegevens van banken, overzichten van de rijks-financiën, werkloosheid en dergelijke. Hij is er daarbij in geslaagd de ingewikkelde wisselwerking tussen ontwikkelingen in binnen- en buitenland inzichtelijk te maken. De conjuncturele ontwikkeling wordt bovendien geplaatst tegen de belangrijke veranderingen die in deze periode in de economische *structuur* plaatsvinden. Enerzijds gaat het om wat Keesing de 'ouderdomsverschijnselen van een economisch stelsel, dat zijn grootste

bloei had overleefd' noemt: verminderde expansiemogelijkheden, gebrek aan elasticiteit, terugdringen van vrije concurrentie, sterkere marktbindingen, de botsing van grotere en hechter georganiseerde economische belangen. Anderzijds is er sprake van een erfenis van de wereldoorlog: de emancipatie en industrialisatie van de overzeese gebieden die een verschuiving veroorzaakt in de afzetverhoudingen ten nadele van de Europese landen; in het algemeen een toenemende instabiliteit van de internationale economische verhoudingen. Veranderingen, kortom, die in de toenmalige en hedendaagse marxistische literatuur veelal worden behandeld onder de noemers: monopolie-kapitalisme en imperialisme.

Deze structuurwijzigingen vormen de achtergrond van de ernstige crisis die het wereldkapitalisme in de jaren dertig doormaakte. Als antwoord op die crisis vond een heroriëntatie van de economische politiek plaats, die door Keesing als een derde structurele verandering wordt beschouwd: de toenemende overheidsbemoeyenis (staatsinterventie) in het economisch leven. 'Voor zover men thans kan vaststellen wordt de periode 1918-1939 gekenmerkt door de geleidelijke terugdringing der vrije economie en de uiterst langzame en zeer behoedzame omschakeling in de richting van een sterker gebonden economisch verkeer. Als verbindingsperiode tussen de liberale economie van vóór 1914 en de gebonden economie van thans dragen deze jaren het karakter van een overgangstijdperk, waarin de oude economische vormen voor een belangrijk deel werden verlaten, maar waarin nieuwe vormen slechts gedeeltelijk en onvolledig tot stand kwamen' (p.3). Een groot deel van Keesings boek is dan ook gewijd aan de beschrijving van (de wijzigingen in) het ingrijpen van de Nederlandse overheid in de economie.

Voor de lezer van 1978 is één van de meest interessante delen van het werk de beschrijving van de grote crisis van de jaren dertig en de wijze waarop de Nederlandse overheid in die omstandigheden reageerde. De grote depressie zette in met de beurskrach in de Verenigde Staten op 24 oktober 1929. De armetierige conjuncturele opleving in Europese landen, de reeds lang bestaande problemen in de landbouw en de labiliteit van de internationale verhoudingen (onder andere op het gebied van de internationale kredietverlening en de regeling van de herstelbetalingen) droegen er alle toe bij dat de economische crisis direkt als een uitslaande brand om zich heen greep. In 1930 verplaatste de haard der moeilijkheden zich naar Midden-Europa. In 1931 stortte het Duitse kredietsysteem ineen, het pond sterling werd gedevalueerd, in 1932 volgde de dollar. Slechts enkele landen hielden – tot 1936 – vast aan de gouden standaard, die in 1925 weer algemeen was aanvaard. De industriële produktie liep snel terug,

de werkloosheid nam schrikbarende vormen aan, het internationale kapitaal- en goederenverkeer stagneerde als gevolg van beschermende maatregelen: het internationale kapitalistische systeem viel uiteen. In het algemene beeld van volkomen stagnatie trad in 1935 en 1936 een lichte verbetering op, maar mede onder invloed van de Amerikaanse regeringspolitiek zette in 1937 een nieuwe conjunktueerdaling in. De overheidsuitgaven op militair gebied in verband met de tweede wereldoorlog zorgden pas voor een geringe conjunktueer opleving.

Ook Nederland werd meegesleept in deze internationale crisis, zonder dat er in Nederland zelf oorzaken waren die een economische instorting onvermijdelijk maakten: de crisis was 'zuivere import'. In de loop van de jaren dertig ging de Nederlandse ontwikkeling echter in zoverre een afwijkend beeld van de algehele internationale depressie vertonen, dat de stagnatie hier nog ernstiger vormen aannam. De teruggang in productie en handel en de omvang van de werkloosheid waren in Nederland groter en hielden langer aan dan elders, zoals uit de door Keesing gegeven cijfers blijkt (zie volgende pagina).

<i>Volume van de handel (p.209)</i>	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Nederland	100			82	78	76	69	72
wereldhandel	100			75	76	78	82	86
<i>industriële bedrijvigheid (p.221)</i>								
Nederland	100	91,4	79,0	62,3	69,1	69,8	66,3	71,9
wereld (zonder USSR)	100	85,8	74,0	62,6	77,1	77,0	85,9	96,2
<i>werkloosheid</i>								
Nederland	200	139	255	415	437	452	511	511
wereld	100	164	235	291	277	225	196	151

De oorzaak van deze afwijkende, Nederlandse ontwikkeling zoekt Keesing in het door de overheid gevoerde beleid: 'In tegenstelling tot de voorafgaande depressie, toen Nederland zijn binnenlandse problemen in het algemeen vlotter en doeltreffender tot oplossing bracht dan vele andere landen, volgde het in en na 1933 een politiek, die er toe leidde dat de bestaande binnenlandse spanningen groter werden in plaats van kleiner. Terwijl mitsdien de ontwikkeling van 1925 tot 1929 bij die der meeste andere landen gunstig afstak, onderscheidde zij zich van 1933 tot 1936 in uitgesproken ongunstige zin' (p.304).

Alhoewel vanaf 1931 de overwegend afzijdige houding van de overheid een einde nam, kan er tot 1933 niet van een principiële koerswijziging worden gesproken: het hele complex van krisismaatregelen dat tot stand kwam tussen 1931 en 1933, het jaar van de economische wereldkonferentie in Londen, kan het best omschreven worden als *'kurieren am*

Symptom' (p. 150). Na het mislukken van de internationale konferentie, waar de valutapolitiek geregeld had moeten worden, besloot de Nederlandse regering voor het eerst tot een bewuste politiek, die de harde kern van het beleid tussen 1933 en 1936 vormde, namelijk de handhaving van de gouden standaard, waardoor het voeren van een nationale konjunkturpolitiek bij voorbaat onmogelijk was.

In tegenstelling tot de VS en Engeland, die al eerder de goudbinding aan hun valuta hadden losgelaten, hield slechts een klein aantal landen, waaronder Nederland, aan de gouden standaard vast, een politiek die uiteindelijk in 1936 schipbreuk leed. Over de gevolgen van deze politiek schrijft Keesing: 'De omstandigheid dat de gulden zijn goudwaarde behield, terwijl de meeste andere valuta's in waarde daalden, had in de eerste plaats tot gevolg dat Nederland ipso facto veranderde in een duurte-eiland. De toestand van overwaardering waarin ons ruilmiddel was geraakt, stelde de binnenlandse markt bloot aan een zeer verscherpte buitenlandse concurrentie en verkleinde de afzetmogelijkheden van die bedrijfstakken, die op export waren aangewezen. De concurrentie op de binnenlandse markt kon men weren vooral door uitbreiding en verfijning van het reeds voor 1933 toegepaste stelsel der invoercontingenteringen. Voor de instandhouding van onze export was echter nodig dat het Nederlandse bedrijfsleven zijn prijzen herzag, zodanig dat het opnieuw op de buitenlandse markt de strijd kon aanbinden. Het parool werd dus prijsverlaging' (p.163).

Deze politiek — prijsverlaging door middel van kostenverlaging — wordt aangeduid als aanpassingspolitiek. Zij was er op gericht om op de lange termijn de voorwaarden te scheppen voor een hernieuwde ontplooiing van het, op kapitalistische leest geschoeide, bedrijfsleven. Op korte termijn vond zij haar aanvulling in de steunpolitiek, gericht op het instandhouden van het bedrijfsleven door middel van financiële steun en de financiële politiek, gericht op sluitende begrotingen om de inflatie tegen te gaan.

Het was deze aanpassingspolitiek, aldus Keesing, die de uitzonderlijke scherpste en duur van de depressie in Nederland veroorzaakte. Niet dat het resultaat van het beleid aan de gestelde verwachtingen beantwoordde, integendeel: in 1936 was slechts weinig vordering gemaakt met de aanpassing aan het buitenlandse prijspeil. De kostenstructuur was daarvoor te taai en bovendien werd het principe van de kostenverlaging voortdurend doorkruist door de steunpolitiek, onder meer in de landbouw. De steun aan de landbouw werd immers gedeeltelijk afgewenteld op de konsument, waardoor de kosten van levensonderhoud stegen.

Ook al kwam van een rigoreuze prijs- en kostendaling ten opzichte van

het buitenland niet veel terecht, toch had het streven in die richting een rampzalige uitwerking op produktie en werkgelegenheid. Een aktieve stimulerende konjunktuurpolitiek kon immers op deze basis niet gevoerd worden. In de woorden van Keesing: 'Het kan onder de gegeven omstandigheden nog verwondering wekken dat de bedrijvigheid zich handhaafde op of omstreeks het laagste peil dat in het voorjaar van 1933 werd bereikt. Dit laatste zou stellig niet het geval zijn geweest, indien de regering niet, tegen haar eigen bedoelingen in, door haar (...) steunmaatregelen aan de aanpassingspolitiek een deel van haar dwingend karakter had ontnomen' (p.173). Zelfs de speciale steunverlenende maatregelen voor de scheepvaart hebben ernstige achteruitgang in die bedrijfstak niet tegen kunnen houden.

Ook voor de werkgelegenheid had het regeringsbeleid ernstige gevolgen. Immers, niet alleen werd de werkloosheid veroorzaakt door de uit het buitenland geïmporteerde depressie: 'De stijging van de arbeidsproductiviteit, die het gevolg is van techniekverbetering, rationalisatie e.d., ging gedurende de crisisjaren normaal door en was in sommige bedrijfstakken zeer aanzienlijk. In de toestand van stagnatie waarin het bedrijfsleven verkeerde, leidde de steiging van het productieresultaat per arbeider echter niet tot vergroting van de voortbrenging maar tot een verkleining van de werkgelegenheid. Er bestaat zelfs reden om aan te nemen dat dit proces door de malaise werd bevorderd. Bij de betreffende starheid der lonen vormde arbeidsbesparende rationalisatie in vele gevallen het aangewezen middel om tot kostenverlaging te geraken. De aanpassingspolitiek droeg derhalve bij tot een structurele wijziging van het productieproces, welke de arbeidskracht van een toenemend aantal arbeiders op lange termijn dreigde uit te schakelen' (p.176).

De werkverschaffingspolitiek die in dit opzicht enig soelaas had moeten bieden kan nauwelijks een druppel op een gloeiende plaat genoemd worden.

Toen in 1936 enkele landen van het goudblok besloten tot depreciatie over te gaan, moest ook de Nederlandse regering volgen (27 september 1936). In enkele dagen daalde de goudwaarde van de gulden met ongeveer 20%, meer dan de aanpassingspolitiek in drie jaar had bereikt. Door de devaluatie herstelde de verbinding tussen de Nederlandse en de internationale konjunkturbeweging zich, zodat ook de Nederlandse bedrijven een graantje van de opleving konden meepikken. Keesing meent dat na de depreciatie echter geen ommekeer plaats vond in de fundamentele overwegingen van de overheidspolitiek: 'Op dit punt van de ontwikkeling (namelijk bij de hernieuwde stagnatie in de internationale

konjunctuur in 1937, Schr.) nam de financiële politiek de rol over die het monetaire beleid vóór de depreciatie had vervuld. Een actieve welvaartspolitiek, die in dat stadium in toenemende mate werd bepleit, stelde aan de staatsfinanciën onvermijdelijk eisen, waaraan in het kader van een orthodox financieel beheer niet kon worden voldaan. Zolang de overheid zich op het standpunt stelde dat de staat, als een goed huisvader, vóór alle dingen naar een sluitend budget moest streven, behoorde de actieve conjunctuurpolitiek tot de onmogelijkheden' (p.282).

Keesing staat, dat zal uit het bovenstaande blijken, uiterst kritisch tegenover het economische beleid van de regering Colijn in de jaren dertig. Niet alleen acht hij het beleid onjuist en funest in de gevolgen, hij meent tevens dat de normen van het overheidsbeleid erg vaag bleven (hoe moest bijvoorbeeld het al of niet slagen van de aanpassing van de overheidsuitgaven gemeten worden?) en dat de overheid weinig gelegenheid bood tot serieuze discussie over haar beleid, onder meer vanwege de gebrekkige informatie die van regeringswege verstrekt werd. Over de achtergronden van dit falend beleid schrijft Keesing: 'De economische overheidspolitiek gedurende de moeilijke jaren van 1933 tot 1939 kan in laatste instantie slechts worden verklaard als uitvloeisel van een onmiskenbare neiging tot conservatisme en traditionalisme die op de regeringsinzichten haar stempel drukte. De regering was in beginsel van oordeel dat zij ten aanzien van de economische gang van zaken geen taak bezat. Zij verleende slechts steun aan het bedrijfsleven voor zover de ongunstige omstandigheden haar daartoe noopten, maar zij weigerde in te zien dat zij over middelen beschikte die in staat waren de bedoelde ongunstige omstandigheden te helpen bestrijden.

(...) Elders trachtte men langs verschillende wegen uit de gewijzigde omstandigheden de noodzakelijke consequenties te trekken; in Nederland daarentegen volgde men een politiek die naar haar opzet slechts gericht was "à la recherche des temps perdus".' (p.282/283).

Keesing wijst niet alleen de regeringen Colijn als de schuldigen aan, maar verwijt tegelijkertijd de oppositie tegen dit beleid (met name de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij en de Rooms-Katholieke Staatspartij) onmachtig en verdeeld te zijn geweest. Bij de kabinetskrisis van 1935 kwam dit duidelijk naar voren: SDAP en RKSP zegden naar aanleiding van het Bezuinigingsontwerp hun vertrouwen in de regering op, maar slaagden er vervolgens niet in samen een nieuw kabinet te vormen. Het derde kabinet-Colijn werd daarop geformeerd, dat de politiek van het tweede kabinet-Colijn voortzette. Aan dit kabinet nam de RKSP, evenals aan het vorige, vrolijk deel. 'De onderlinge verdeeldheid, de zich

toespitsende politieke tegenstellingen, de neiging tot goeddeels onwelwillende detailcritiek', aldus Keesing, 'schiepen in deze fase een situatie die initiatief vrijwel onmogelijk maakte en die iedere belangrijke actie verlamde. Men praatte veel, had over en weer veel op en aan te merken, maar resultaten die in overeenstemming waren met de behoeften van de tijd werden niet geboekt' (p.315). Keesing konkludeert: 'De belangrijkste fout van de gehele periode na 1933 bleek tenslotte van politieke aard. Ten dele als uitvloeisel van een conservatieve geestshouding, die het contact met de economische realiteit in toenemende mate had verloren, ten dele als gevolg van een verkeerd gehanteerde democratie, die veel theoretiseerde, maar tot weinig handelen in staat bleek, verzuimde Nederland zich tijdig te voegen naar de gewijzigde economische omstandigheden, die een geheel afwijkende mentaliteit vereisten' (p.316).

Inschatting van het gevoerde beleid

Keesing is van mening dat de Nederlandse regering een (Keynesiaans) beleid had moeten voeren, zoals ook elders is gedaan. 'Met miskenning van alle structurele verschuivingen, hield de regering echter vast aan haar opvatting dat een automatisch conjunctuurherstel het eerlang mogelijk zou maken om voort te gaan in de trant van 1929, of, zo men wil, van 1914. Op die grond beperkt zij haar activiteit tot het instandhouden van die onderdelen van het bedrijfsleven, die met ontijdige ondergang werden bedreigd, terwijl zij zich verder wenste te onthouden van alle maatregelen die de terugkeer naar hetgeen zij beschouwde als normale economische verhoudingen, zou kunnen belemmeren of vertragen. Gedurende drie jaren bleef de Nederlandse regering wachten op het natuurlijke herstel dat zij door haar aanpassingspolitiek naar een steeds verder verwijderde toekomst verschoof' (p.314).

Op deze visie is de laatste jaren nogal wat kritiek gekomen, die in twee argumenten kan worden samengevat:

1. De Nederlandse regering kon niet veel doen aan het ongunstig verloop van de crisis, omdat de oorzaken daarvan lagen in de structurele achterstand van de Nederlandse economie ten opzichte van de buurlanden. De depressie is in deze visie een stagnatie in de groei, in laatste instantie een stagnatie in de ontwikkeling van de produktiviteit. Aangezien de uitgangspositie van de Nederlandse economie in 1929 slechter was dan van omliggende landen — met name het niveau van de produktiviteit was lager — was de depressie ook ernstiger en langduriger.
2. Het verwijt achteraf aan het adres van de Nederlandse regeringen, dat zij

onvoldoende de moderne economische inzichten hebben laten doorwerken in het beleid, is te gemakkelijk. Men kan het Colijn c.s. bezwaarlijk aanrekenen dat zij niet over de horizon van hun tijd heen hebben kunnen kijken. Bovendien is in de jaren zeventig ook geen adequaat antwoord op de economische problemen gevonden.

De economisch-historicus P.W. Klein heeft een beeld van 'een conservatief land', zoals door Keesing geschetst, gekritiseerd. Het eerst in zijn Diës-rede voor de Nederlandse Economische Hogeschool in 1971; deze kritiek is in gewijzigde en uitgebreide vorm onder de titel 'Depressie en beleid' afgedrukt in J. van Herwaarden (red.) *Lof der historie; opstellen over geschiedenis en maatschappij*, Rotterdam, 1973 en opnieuw opgenomen in *Economische ontwikkeling en sociale emancipatie II; 18 opstellen over economische en sociale geschiedenis in twee delen*, samengesteld door P.A.M. Geurts/F.A.M. Messing, Den Haag, 1977.

Naar het oordeel van Klein is het overheidsbeleid door de critici ervan ten onrechte als hoofdoorzaak van de bijzondere ernst van de depressie in Nederland naar voren geschoven. 'Men kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat de critici van het toenmalige regeringsbeleid zich wat al te gemakkelijk hebben afgemaakt van de feitelijke omstandigheden onder welke de regering moest opereren' (J. van Herwaarden (red.), p.300). De scherpte van de crisis hing naar zijn mening vooral samen met die omstandigheden, te weten: de relatieve achterstand van de economische ontwikkeling vergeleken met de buurlanden. Hij geeft daarbij, onder verwijzing naar enig kwantitatief vergelijkingsmateriaal uit andere landen, als belangrijkste structurele knelpunten aan: de omvangrijke agrarische sector, de geringe koopkracht van de middengroepen en de industriële achterstand. 'Het gezicht van de Nederlandse industrie werd in hoofdzaak bepaald door middelgrote bedrijven, die al tijdens de jaren twintig een weinig expansieve ontwikkeling hadden vertoond en wat hun voortbrengingspakket betreft veeleer tot 'oude' dan tot 'nieuwe' bedrijfstakken gerekend moeten worden' (idem, p.328). Klein vindt het dan ook verdedigbaar te veronderstellen 'dat diepte en duur van de economische depressie in Nederland in mindere mate werden bepaald door het tekortschieten van het regeringsbeleid dan door de economische structuur van de volkshuishouding, zoals deze in de loop der geschiedenis reeds vóór de jaren dertig vorm en inhoud had gekregen. Gegeven deze structuur is er voorts reden om aan te nemen dat de regering tijdens de jaren dertig in de hoofdlijnen beschouwd niet of nauwelijks beschikte over reële mogelijkheden om een alternatieve beleidskoers te volgen, al mag men hieruit niet zonder meer afleiden dat op onderdelen van het beleid

niet ook ernstige fouten zijn gemaakt' (idem, p.329).

Een andere Nederlandse economisch historicus, Johan de Vries, die in essentie de visie van Klein onderschrijft, spreekt in dit verband al van 'een nieuwe visie op de jaren dertig in Nederland' (Joh. de Vries, *De twintigste eeuw*, in J.H. van Stuivenberg, *De economische geschiedenis van Nederland*, Groningen 1977, p.291). Het overwegend negatieve oordeel over de jaren '30 gaat mèt de Keynesiaanse oplossingen op de helling. 'De economische problematiek (van de jaren zeventig, Schr.) en het onvermogen om daarvoor een oplossing te vinden doen met meer begrip op de jaren dertig terugblikken. De nieuwe pijn vermindert de oude. Toen kwam men er met de neo-klassieke economische theorie niet uit, nu lijkt hetzelfde voor de Keynesiaanse te gelden' (p.291).

Terwijl Klein dus meent dat de Nederlandse regering het ook niet kon helpen, houdt Joh. de Vries het er op dat de regering niet beter kon weten. Hij stelt dat de 'generatie van 'dertig er niet langer één is van uitzonderlijke domoren' (p.292) en dat de 'continuïteitselementen de jaren 'dertig in een veel begrijpelijker samenhang brengen' (p.292).

De bezwaren tegen deze 'herwaardering' van de Colijn-politiek zijn van uiteenlopende aard.

- a. Terwijl Klein terecht de structurele beperking van het beleid naar voren haalt, blijft zijn begrip 'structuur' te beperkt, namelijk tot 'produktiviteit' (niveau van de produktiekrachten) en laat hij niet zien hoe de structurele beperktheden evenzeer in de aard van de economische orde gelegen zijn, in de eigendomsverhoudingen (niveau van de productie-verhoudingen). Niet toevallig worden wel allerlei vergelijkingen getrokken met de andere westerse (= kapitalistische) landen, maar niet met de Sovjet Unie.
- b. Klein geeft onvoldoende aan of — gegeven de structurele beperkingen — de Nederlandse regeringen ook een ander beleid hadden kunnen voeren. Waren er alternatieven? Zijn die serieus overwogen? Waarom zijn ze afgewezen? Om, zoals Klein, te stellen dat de propaganda voor het Plan van de Arbeid weinig overtuigings- en wervingskracht uitstraalde omdat de socialisten ook voorstander waren van een sluitende begrotings-politiek is een onhoudbare versimpeling.

De afwijzing van (onderdelen van) het Plan kan natuurlijk niet verklaard worden zonder verwijzing naar politieke motieven, in de eerste plaats het sterke anti-socialisme bij konfessionele en liberale politici (vergelijk bijvoorbeeld de tot 1939 durende weigering van de RKSP om met de SDAP te gaan regeren).

En bovendien, met een verwijzing naar het socialistische streven naar sluitende begrotingen heeft Klein de vraag waarom de *regeringen* geen

openbare werken-politiek voerden en zelf aan die sluitende begrotingen vasthielden geenszins beantwoord.

Veel informatie op deze punten wordt verschaft door H. de Vries in zijn rede *'Economien, werk en werkloosheid: Nederlandse economen over het werkloosheidsbeleid vóór 1940'*, Leiden, 1976. H. de Vries geeft aan dat er wel degelijk veel andere inzichten bestonden, maar dat 'Colijn' niet erg ontvankelijk was voor vernieuwing en verandering. 'Nog in november 1939 verklaarde Colijn in de eerste kamer nog nooit van iemand gehoord te hebben voor wie een niet-sluitend budget doelstelling van economische politiek was: "Zulke gekken zijn er althans in Nederland volstrekt niet", aldus de minister-president' (p.18). De Vries konkludeert dan ook 'dat de regering in haar motivering van het gevoerde beleid geen enkele opening heeft gelaten voor een alternatief. In de door haar aangevoerde beweegredenen zijn de traditionele opvattingen over de te volgen conjunctuurpolitiek of wat daarvoor doorging, duidelijk te herkennen' (p.21).

- c. In een analyse zou dan ook verklaard moeten worden waarom het beleid zo tot stand is gekomen, zo is gevoerd en gehandhaafd.
- d. Ook in de argumentatie van Joh. de Vries zit een kern van waarheid: natuurlijk moet in een analyse van het regeringsbeleid rekening gehouden worden met de geestelijke horizon van de bewindslieden. Echter, ook bij Joh. de Vries ontbreekt iedere aanwijzing dat er wel degelijk alternatieven bestonden en ook in die tijd naar voren werden gebracht. En ook ontbreekt verdere *verklaring* van ontstaan en aard van het beleid.

Om enig licht over het overheidsbeleid te laten schijnen zal het nodig zijn het beleid tevens te analyseren in termen van politiek-sociale belangen, tegenstellingen, conflicten, samenwerking en coalitievorming. Er zal kortom veel nauwkeuriger onderzocht moeten worden hoe economische structuur en ontwikkeling alleen negatieve beperkingen opleggen aan de beleidsruimte en beleidsmogelijkheden van de overheid, maar ook samenhangen met en terug te vinden zijn in de overheids-politiek zoals die daadwerkelijk gevoerd is. Pas dan zal duidelijk worden dat de economische politiek mede bepaald wordt door het krachtenveld van sociaal-economische belangen.

Keesing brengt wel naar voren dat achter fraaie volzinnen met morele en ethische argumenten ter verdediging van de 'gave gulden' een zeer ongabe politiek schuil ging, konservatief, steunend op gebrekkige kennis en inzichten, maar zijn these van het konservatisme en van het falen van de oppositie is onvoldoende onderbouwd. Niet alleen schenkt hij

onvoldoende aandacht aan de structurele positie van het Nederlandse kapitalisme, maar evenzeer aan het achter het beleid liggende politieke krachtenveld, de klassen- en groepstegenstellingen en de konstellatie van de belangen(groepen). Daardoor komen de alternatieven die tegenover de regeringen Colijn in de socialistische beweging werden geformuleerd, alsmede de redenen waarom deze alternatieven niet in beleid vertaald werden, onvoldoende uit de verf.

Een beetje schematisch geformuleerd: is voor Klein de (geringe) produktiviteit de cruciale variabele ter verklaring van het verloop van de depressie in Nederland, bij Keesing is dat het onvermogen om de kennis van de economie toe te passen dan wel een onvoldoende inzicht in de werkingswijze van de economie. Macht, belangen- en klassentegenstellingen komen in *beider* analyse nauwelijks voor.

Naar onze mening kan pas wanneer de politiek-sociale verhoudingen in het blikveld komen – uiteraard tegen de achtergrond van de economische structuur – duidelijk worden hoe de economische problemen en tegenstellingen in de politiek vertaald worden en welke belangen achter het beleid een rol spelen. Dan kan ook inzichtelijk worden gemaakt dat de economische politiek van de regeringen Colijn niet het resultaat is van de economische structuur, noch van het konservatisme of een falende democratie, maar eerder het resultaat van

- de strijd en conflicten tussen burgerij en arbeidersklasse, alsmede de verschillende groepen daarbinnen: de handelsbelangen, de financiële belangen en de industriële belangen, de socialistische, kommunistische en konfessionele groeperingen, alsmede de oriëntatie van de economische en financiële topambtenaren.
- tegen de achtergrond van de historisch gegroeide structuur van het Nederlandse kapitalisme.

Zo gezien vormt het interbellum een periode waarin de industrialisatie van Nederland zich gestaag, met versnellingen en ongelijkmatig, voortzette binnen sociaal en politiek relatief stabiele verhoudingen, maar ook een periode waarin de agrarische, financiële en handelsbelangen nog een zeer sterke positie hadden. Vertegenwoordigers uit de kringen van handel, banken en de zeer grote ondernemingen hadden evenwel nog steeds heel wat makkelijker toegang tot en meer invloed op het overheidsbeleid dan de vertegenwoordigers van de industriële belangen.

H. de Vries merkt op: 'Hoewel het kabinet-Colijn op bescheiden schaal heeft getracht de werkloosheid te bestrijden met behulp van openbare werken, heeft het hierin geen vertrouwen getoond. In kringen van financiers en overheidspersonen beide heerste in dit opzicht een zelfde

wantrouwen. De bezwaren werden gemotiveerd met argumenten ontleend aan een verouderde economische theorie' (p.21).

Vanuit deze optiek krijgt de volgende opmerking van Klein ook een andere betekenis: 'tegenover de onmiskenbare voordelen van depreciatie stonden onmiskenbaar ook nadelen. Zo had Nederland bijvoorbeeld naar schatting in 1930 een waarde van 5,7 miljard gulden in het buitenland belegd — waarvan ongeveer tweederde in Europa en Amerika — waarop grote verliezen zouden worden geleden. De Nederlandse regering verdient met al haar onjuist handelen misschien toch wel wat begrip voor haar streven de voorkeur aan de deugd boven de nood te geven' (p.302).

En Joh. de Vries schrijft: 'De regering had bovendien rekening te houden met de opvattingen van leidende financiële kringen (bankwezen) bij wie zij voor leningen terecht moest kunnen (blijven). Het is opvallend, dat Heldring, op dat moment president van de Nederlandsche Handels-Maatschappij, in januari 1940 stipuleert dat men in alle lagen der bevolking het gevaar van inflatie en de noodzakelijkheid van beperking der uitgaven moet beseffen'. (Joh. de Vries, *De Nederlandse economie tijdens de 20ste eeuw; een verkenning van het meest kenmerkende*, Antwerpen/Utrecht, 1973, p.146).

Het Nederlandse regeringsbeleid was natuurlijk niet alleen en uitsluitend georiënteerd op de belangen van banken, beleggers en enkele grote ondernemingen, maar moest in toenemende mate rekening met industriële belangen gaan houden.

De regerende coalitie was tenslotte scherp gericht tegen de socialistische en kommunistische arbeidersbeweging. Klerus, kapitaal en rechtse politici vonden daarin een gemeenschappelijke vijand. De door Keesing vermelde verdeeldheid in de oppositie was dáárvan het resultaat. Daarom ook werden waardevolle suggesties uit het Plan van de Arbeid niet tot beleid. De angst voor de aantasting van de bestaande eigendomsverhoudingen en kapitalistische orde deden de heersende groepen vooralsnog alles afwijzen dat naar socialisme rook.

Uit het boek van Keesing wordt duidelijk dat economische inzichten en beleid van de door konfessionelen en liberalen bemande regeringen bepaald niet in overeenstemming waren met het 'belang van het land' of van 'de bevolking'. In het bijzonder laat Keesing zien dat een politiek die er op gericht was op lange termijn de voorwaarden te scheppen voor herstel en nieuwe bloei van het kapitalistische bedrijfsleven, in feite zelf direct bijdroeg tot een vergroting van de werkloosheid.